

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

**SAMARQAND VILOYATI XALQ TA'LIMI XODIMLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH
HUDUDIIY MARKAZI**

F.ABDULLAYEV

LUG'AT USTIDA ISHLASH

Lugat

Samarqand - 2022

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI**

**SAMARQAND VILOYATI PEDAGOGLARNI YANGI METODIKALARGA
O'RGATISH MILLIY MARKAZI**

F.ABDULLAYEV

LUG'AT USTIDA ISHLASH

Samarqand – 2022

F.Abdullayev. Lugʻat ustida ishlash. Umumtaʼlim maktablari ona tili va adabiyot oʻqituvchilari hamda malaka oshirish kursi tinglovchilari uchun uslubiy koʻrsatma. - Samarqand, 2022. 24 bet.

Masʼul muharrir:

S.Yuldasheva - Samarqand viloyati xalq taʼlimi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazi tillarni oʻqitish metodikasi kafedra mudiri

Taqrizchi:

M.Xolova

Sam DU Phd, dotsent

Mazkur uslubiy koʻrsatma umutaʼlim maktablari, akademik litsey va kasb-hunar kolleji oʻqituvchilariga va malaka oshirish kursi tinglovchilariga moʻljallangan boʻlib, til oʻrganish koʻnikmalarini oshirish maqsadida usullardan foydalanilgan.

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga oʻrgatish milliy markazi Ilmiy-metodik kengashining 2022-yil 27-oktabrda oʻtkazilgan navbatdagi 5-sonli yigʻilishining 3.1-son qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

Kirish

Lugʻat boyligini boyitish tilni oʻqitishning asosiy vazifalaridan biri va ona tilini oʻzlashtirishning asosiy omillaridan biridir. Soʻz boyligi erkin va samarali muloqot qilish, fikrni toʻgʻri va adekvat ifodalash, muloqot maqsadi sifatida tushunishga erishishda muhim rol oʻynaydi. Lugʻatning toʻliqligi bilan, u yoki bu tarzda, shaxsning nutq faoliyatida tilning barcha funktsiyalari (kommunikativ, kognitiv, fikrlash, hissiy ekspressiv, oʻzini ifoda etish, estetik va boshqalar) toʻliq sinishi. ulanadi. Maqsad - umumta'lim maktablari oʻquvchilarining soʻz boyligini boyitish muammosini lingvo-metodik yondashuv doirasida oʻrganish va rus tilini oʻqitishda oʻyin texnologiyalaridan foydalanish asosida uni hal qilishning amaliy variantlarini taklif qilish. Materiallar va usullar. Ushbu maqolada oʻquvchilarning soʻz boyligini boyitish muammosi umumiy ta'lim maktabining oʻrta sinflarida rus tilini oʻqitish misolida koʻrib chiqiladi. Oʻsmirlarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini hisobga olgan holda, oʻyin texnologiyalari tasviriy material sifatida qoʻllaniladi. Tadqiqotning uslubiy bazasiga ilmiy tavsif, modellashtirish, pedagogik kuzatish, analitik sharh kiradi. Natijalar va muhokama. Oʻrta maktabda oʻquv faoliyatida soʻz boyligini boyitish vazifasining ahamiyati tilning leksik darajasining muloqotda tutgan oʻrni, bolaning intellektual rivojlanishi va dunyoni bilishi, shuningdek, nutqni shakllantirish zarurati bilan bogʻliq. va talabalarning malaka bazasini yaxshilash (Federal davlat ta'lim standarti talablariga muvofiq). Soʻz boyligini kengaytirish muammosini hal qilish uchun oʻsmirlikning oʻziga xos xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Oʻyinda soʻzlarni yodlash ijobiy bilan mustahkamlanadi hissiyotlar, chunki oʻquv jarayoni yanada hayajonli, qiziqarli boʻladi; tasvirlar, his-tuygʻular orqali lugʻat bilan ishlash imkoniyati mavjud; birgalikdagi faoliyat uchun shart-sharoitlarni muvaffaqiyatli shakllantirish mumkin; oʻquv jarayonining qulay, qulay muhiti yaratiladi.

O'rta maktabda o'quv faoliyatida so'z boyligini boyitish vazifasining ahamiyati maktab tilning leksik darajasining muloqotdagi o'rni, intellektual rivojlanishi bilan bog'liq bola va dunyo bilimlari, shuningdek, talabalarning kompetentsiya bazasini shakllantirish va takomillashtirish zarurati (Federal davlat ta'lim standarti talablariga muvofiq). Lug'atni kengaytirish muammosini hal qilish uchun o'smirlik davrining o'ziga xos xususiyatlarini kognitiv o'sish kabi hisobga olish muhimdir.

So'z boyligini oshirish uchun mashqlarni o'rganishni davom ettirishdan oldin, keling, lug'at turlarini ko'rib chiqaylik:

- Faol lug'at. Bu biz kundalik hayotda do'stlar, oila, hamkasblar bilan muloqot qilishda ishlatadigan so'zlardir. Xat yozishda, chatda SMS, ijtimoiy tarmoqlar. Gapirganda, biz so'zlar haqida o'ylamaymiz va jumlar tuzishga harakat qilmaymiz.

- Passiv lug'at. Bu biz biladigan, lekin suhbatda ishlatmaydigan so'zlar. Qoida tariqasida, passiv zaxira faoldan 2-3 baravar ko'p bo'lishi mumkin. Vaqti-vaqti bilan biz boshimizda qidirib, to'g'ri so'zlarni topishimiz mumkin, lekin biz buni juda kamdan-kam qilamiz.

- Tashqi lug'at. Bu biz bilmagan so'zlar. Odatda bu kasbiy faoliyat sohasidagi o'ziga xos so'zlar.

Lug'atda chegaralarni aniq belgilash juda qiyin. Bolalarda o'rtacha 1000 so'z bor, kattalarda 10 baravar ko'p. Doimiy ravishda o'z-o'zini rivojlantirish bilan shug'ullanadigan, ko'p kitob o'qiydigan va doimiy ravishda o'rganadigan bilimdon odamlarning so'z boyligi 50 000 so'z gacha. Shuning uchun biz maktab o'quvchilari, talabalar yoki mutaxassislar bajarishi mumkin bo'lgan faol so'z boyligini kengaytirish uchun shunday universal mashqlarni tanladik.

"Alifbo" mashqi. Siz barcha so'zlar alifboning keyingi harfi bilan boshlanadigan jumlaning o'ylab topishingiz kerak. Misol: "Alina qalin daraxtlar orasida yuguradi." A dan Z gacha bo'lgan so'zlardan foydalanib, uzun jumlar tuzishga harakat qiling.

Mashq nomi. Hikoya tuzing va faqat otlardan foydalanib aytib bering. "Tong. Suv. Yurish. It. Choy. Nonushta. Yer osti. Ish. Uchrashuv. Vazifalar. Kechki ovqat."

"Fe'llar" mashqi. Oldingi mashqni takrorlang, faqat otlar o'rniga fe'llardan foydalaning.

“Sifat va qo‘shimchalar” mashqi. Hikoyani ham o‘ylab toping, faqat sifatlar va qo‘shimchalar yordamida uni hozir ovoz chiqarib ayting.

"Monofon" mashqi. A harfi bilan boshlangan barcha so‘zlarni eslang va ular bilan jumla tuzing, ma'nosini saqlang. Va buni alifbodagi barcha harflar bilan bajaring.

Boy lug‘atga ega bo‘lish zamonaviy muvaffaqiyatning eng muhim mezoni ko‘p faoliyat sohalarida shaxs, buning natijasida ma'lum bir til shaxsining leksikasini boyitish o‘rganishning muhim vazifasidir.

Maktabda lug‘at ustida ishlash metodikasi to‘rt asosiy yo‘nalishni ko‘zda tutadi:

1. O‘quvchilar lug‘atini boyitish, ya'ni yangi so‘zlarni, shuningdek, bolalar lug‘atida bo‘lgan ayrim so‘zlarning yangi ma'nolarini o‘zlashtirish. Ona tilining lug‘at boyligini bilib olish uchun o‘quvchi o‘z lug‘atiga har kuni 8-10 ta yangi so‘zni, shu jumladan, ona tili darslarida 4-6 so‘zni qo‘shishi, ya‘ni shu so‘zlar ma‘nosini o‘zlashtirishi lozim.

2. O‘quvchilar lug‘atiga aniqlik kiritish. Bu o‘z ichiga quyidagilarni oladi:

1) o‘quvchi puxta o‘zlashtirmagan so‘zlarning ma‘nosini to‘liq o‘zlashtirish, ya‘ni shu so‘zlarni matnga kiritish, ma‘nosi yaqin so‘zlarga qiyoslash, antonim tanlash yo‘llari bilan ularning ma‘nosiga aniqlik kiritish;

2) so‘zning kinoyali ma‘nosini, ko‘p ma‘noli so‘zlarni o‘zlashtirish;

3) so‘zlarning sinonimlarini, sinonim so‘zlarning ma‘no qirralarini o‘zlashtirish;

4) ayrim frazeologik birliklarning ma‘nosini o‘zlashtirish.

3. Lug‘atni faollashtirish, ya'ni o‘quvchilar ma'nosini tushunadigan, ammo o‘z nutq faoliyatida ishlatmaydigan nafaol lug‘atidagi so‘zlarni faol lug‘atiga o‘tkazish. Buning uchun shu so‘zlar ishtirokida so‘z birikmasi va gaplar tuziladi, ular o‘qiganlarni qayta hikoyalash, suhbat, bayon va inshoda ishlatiladi.

4. Adabiy tilda ishlatilmaydigan so‘zlarni o‘quvchilar faol lug‘atidan nafaol lug‘atiga o‘tkazish.

Bolalar mustaqil o‘qishga o‘rganganlaridan keyin ular lug‘atiga kitob, gazeta, jurnal materiallari katta ta‘sir qiladi. Shuning uchun ham sinfdan tashqari mustaqil o‘qish va unga rahbarlik shakllari

o'quvchilar lug'atini boyitishning, nutqini o'stirishning eng muhim manbalaridan hisoblanadi. Maxsus mashqlar yordamida grammatika va imloni o'rganish darslari ko'pgina so'z va atamalarni o'zlashtirishga yordam beradi, o'quvchilar predmet, belgi, harakat, sanoq, tartib ifodalaydigan so'zlarni bilib oladilar. Bu darslarda o'quvchilar lug'ati tartibga solinadi, so'z turkumlarini o'rganish jarayonida guruhlanadi, so'z tarkibi, so'z yasalishi, so'zlaming o'zgarishini o'rganish bilan esa lug'atga aniqlik kiritiladi; ular o'rgangan so'zlaridan o'z nutqlarida foydalana boshlaydilar, natijada lug'atlari faollashadi. O'quvchilar lug'ati maxsus lug'aviy-mantiqiy mashqlar yordamida ham boyiydi, tartibga tushadi. Bularidan tashqari, kinofilm va tele ko'rsatuv matnlari, o'qituvchi va boshqa maktab hamda maktabdan tashqari muassasalar xodimlarining nutqlari ham o'quvchilar lug'atini boyitish va takomillashtirish manbalari hisoblanadi. Lug'atni boyitishda turli lug'atlar juda foydali qo'llanmadir.

Metodikada so'zlarni tushuntirishning quyidagi usullaridan foydalaniladi:

1. So'zni kontekstasosida tushuntirish. Bunda o'quvchilar tushunmaydigan so'z ularga tushunarli so'zlar qo'llangan gap (yoki matn) yordamida tushuntiriladi;

2. So'z ma'nosini lug'atdan va o'qish kitoblarida matn ostida berilgan izohdan foydalanib tushuntirish. Bunda o'quvchilarni izohdan mustaqil foydalanib, so'z ma'nosini mustaqil tushunib olishga o'rgatish muhim ahamiyatga ega;

3. So'z ma'nosini shu so'zning ma'nodoshi yordamida tushuntirish. Masalan, sabo — shabada, mudofaa — himoya, sozanda — musiqachi, diyor — vatan, inshoot — bino, samo — osmon kabi. So'zni sinonim tanlash bilan tushuntirganda, shu so'zning stilistik (uslubiy) ahamiyatini ham ko'rsatish zarur;

4. Tanish bo'lmagan so'z bilan ifodalangan tushunchani tanish bo'lgan so'z bilan ifodalangan tushunchaga (uning antonimiga) taqqoslash orqali tushuntirish. Masalan, ishchan tushunchasini clangasa tushunchasiga, rostgo'y so'zini yo'lg'onchi so'ziga taqqoslab tushuntirish mumkin. Ko'chma ma'noda ishlatilgan so'z va so'z birikmalari, tasviriy sitalar, maqollar ham taqqoslash usulidan foydalanib tushuntiriladi;

5. So'zni o'ziga yaqin tushuncha — boshqacha ifoda etish bilan tushuntirish. Bunda tushuntiriladigan so'zning izohi qisqa va aniq

bo'lishi kerak. Masalan, oz'boshimchalik — o'z xohishicha ish tutish, ishni o'zi xohlaganicha bajarish; mutaxassis — biror hunar egasi; shunqor—uzoq uchadigan ko'zi o'tkir qush; mesh — mol terisidan tikilgan idish; guidon — gul solib qo'yiladigan idish va boshqa. Ba'zi so'zlar ularning vazifasini izohlash orqali tushuntiriladi. Masalan, kombayn — bir vaqtning o'zida donni o'radigan, yanchadigan, tozalaydigan qishloq xo'jalik mashinasi; ekskavator — bir vaqtning o'zida erni qazib tuproqni yuk mashinasiga ortadigan mashina; aerodrom — samolyotlar turadigan, uchib ketadigan yoki kelib qo'nadigan joy va hokazo.

6. So'zni predmetning asosiy belgisini izohlash orqali tushuntirish. Masalan, yantoq — suvsiz joyda o'sadigan ninasimon tikanli o'simlik; akula — okeanlarda yashaydigan juda katta yirtqich baliq.

7. Axloqiy, mavhum tushunchalarni ifoda etuvchi so'zlaming ma'nosini misollar yordamida tushuntirish. Buning uchun o'quvchilar o'rgangan badiiy asardan axloqiy fazilatga ega bo'lgan asar qahramonining qilgan ishlari tahlil qilinadi.

Yuqori sinfda savod o'rgatish davri tugaganidan keyin ona tili darslari boshlanadi

Ona tili darslari o'quvchilar fikrini va nutqini o'stirish, ahloqiy tarbiyani amalga oshirish hamda o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantiruvchi xususiyatlari bilan boshka o'quv predmetlari orasida aloxida o'rin tutadi.

Ona tili darslari jarayonida o'quvchilarning Ona tili malakalari takomillashib, to'g'ri, ongli va ifodali Ona tili, badiiy asar g'oyasini tushunish qobiliyatlari usib boradi.

«Ona tili kitobi»dagi turli janrlarga xos bo'lgan ba-diiy asarlarni Ona tili va ular ustida ishlash orqali o'quvchilarning borliq, voqelik xaqidagi tasavvur-tushunchalari kengayadi.

Yuqori sinfda o'quvchilar ongli, to'g'ri va bir me'yorda bug'inlab Ona tili malakasini egallaydilar. Ayrim nutq tovushlariping talaffuzidagi qiyinchiliklar asta-sekin bartaraf etiladi. O'quvchilar o'qigan matnlariniig mazmunipi o'qituvchining yordamchi savollari asosida hamda kichik hajmdagi matn mazmunini unga ishlangan rasmdan foydalanib so'zlab berishga o'rganib boradilar.

Ikkinchi sinf o'quvchilarida so'zni butunicha Ona tili malakalari shakllanadi va ongli, to'g'ri, ifodali Ona tiliga intilish yaqqol seziladi. Ona tili tezligi ortadi. Ayrim matnlarni ovozi chiqarmay mustaqil o'qiy boshlaydilar. O'qituvchi rahbarligida o'qilgan matndagi asosiy fikrni aniqlaydilar, undagi ayrim voqea-xodisalarni so'z bilan tasvirlashga o'rganadilar. Ona tili va matnni savollar asosida hikoyalash paytida o'quvchilar nutqining to'g'ri va aniq bo'lishiga, nutqda so'zlardan o'rinli foydalanishlariga e'tibor beriladi.

Yuqori sinfda o'quvchilar so'zlarni butunicha Ona tili malakalarini to'la egallab, ongli va ifodali Ona tiliga ko'proq e'tibor beradilar.

O'quvchilarga tilning lug'at tarkibini o'rgatishda lug'at ustida ishlash yo'llari

So'z tilning ma'no bildiradigan asosiy birligidir. So'z va so'z birikmasi aniq narsalarni, mavhum tushunchalarni, hissiyotni ifodalaydi. Tilda mavjud boigan barcha so'z va iboralarning yig'indisi lug'at tarkibi yoki leksiko deyiladi. Leksikologiya o'zbek tilining lug'at tarkibini o'rganadigan bo'limdir. Leksikologiya lug'at tarkibidagi so'zlarning nutqda ma'no ifodalash xususiyati, qo'llanish faolligi, boyib borilishi, ba'zi so'zlarning eskirib, iste'moldan chiqib ketishi, ma'no ko'chish hodisasi kabilarni o'rganadi. Shu sababli leksikologiya lug'at ustida ishlash metodikasining lingvistik asosi hisoblanadi.

Har qanday nutqiy bayon grammatik jihatdan o'zaro bog'langan, mazmunga mos so'z va so'z birikmalarining ma'lum izchilikda joylashtirilishidan tuziladi. Kishining lug'ati qanchalik boy va rivojlangan bo'lsa, uning nutqi ham shunchalik boy bo'ladi; o'z fikrini aniq va ifodali bayon etishiga keng imkoniyat yaratiladi. Shuning uchun lug'atning boyligi, xilma-xilligi, harakatchanligi metodikada nutqni muvaffaqiyatli o'stirishning muhim sharti hisoblanadi.

O'quvchi lug'atining boyishiga, Yuqori navbatda, uni o'rab olgan muhit, tabiat, kishilarning hayoti, Ona tili faoliyati, kattalar va tengdoshlari bilan bo'lgan muloqatlari asosiy manba vazifasini bajaradi.

Bola tabiat va insonlar bilan munosabatda bo'lishi natijasida so'z, ibora tasviriy ifoda, maqol, hikmatli so'zlarni o'rganadi, ularni o'z so'zlariga aylantiradi.

Badiiy asarlar o'quvchilar lug'atini va nutqini boyitishda eng ishonarli manba hisoblanadi. Ona tili darslarida badiiy asarlar bilan tanishish, tahlil qilish jarayonida o'quvchilar lug'ati ma'lum mavzular bo'yicha ham boyib boradi.

Masalan, yil fasllariga oid mavzular bilan tanishish jarayonida tabiatdagi o'zgarishlar, qushlar, jonivorlar, hayvonot olami, dov-daraxtlar, maysa-giyohlar bilan bog'liq tushunchalari shakllantirilsa, ma'naviyat, yaxshilik va yomonlik, do'stlik mavzularidagi asarlarni o'rganish orqali insoniy munosabatlar, ahloq-odob yuzasidan muayyan xulosalarga keladi.

Ko'chma ma'noda ishlatilgan so'zlar matn o'qilgandan keyin tushuntiriladi. Chunki ularning ma'nosi matn mazmunidan yaxshi tushuniladi.

Bundan ko'rinib turibdiki, o'quvchilarning o'rganishi ko'zda tutilgan bilimlarni egallashlarida, ularni amaliyotda qo'llashlarida tilning lug'at boyligini o'zlashtirishlari va uni o'z mulklariga aylantirishlari muhimdir.

Lug'at ustida ishlash uchun maxsus dars ajratilmaydi. U barcha predmetlarni o'rganishda, asosan, ona tili va Ona tili darslarida darslik materiallarini o'rgatish bilan bog'liq holda olib boriladi.

Maktabda nutq o'stirishning muhim vazifalaridan bin lug'at ustida ishlashni yaxshilash, tartibgasolish, uning asosiy yo'nalishlarini ajratish va asoslash, o'quvchilarning lug'atini boyitish jarayonini boshqarish hisoblanadi.

Maktabda lug'at ustida ishlash metodikasi to'rt asosiy yo'nalishni ko'zda tutadi:

1. O'quvchilar lug'atini boyitish, ya'ni yangi so'zlarni, shuningdek, bolalar lug'atida bo'lgan ayrim so'zlarning yangi ma'nolarini o'zlashtirish. Ona tilining lug'at boyligini bilib olish uchun o'quvchi o'z lug'atiga har kuni 8—10 ta yangi so'zni, shu jumladan, ona tili darslarida 4—6 so'zni qo'shishi, ya'ni shu so'zlar ma'nosini o'zlashtirishi lozim.

2. O'quvchilar lug'atiga aniqlik kiritish. Bu o'z ichiga quyidagilarni oladi: 1) o'quvchi puxta o'zlashtirmagan so'zlarning ma'nosini to'liq o'zlashtirish, ya'ni shu so'zlarni matnga kiritish, ma'nosi yaqin so'zlarga qiyoslash, antonim tanlash yo'llari bilan ularning ma'nosiga aniqlik kiritish; 2) so'zning kinoyali ma'nosini, ko'p ma'noli so'zlarni o'zlashtirish; 3) so'zlarning sinonimlarini, sinonim so'zlarning ma'no

qirralarini o'zlashtirish; 4) ayrim frazeologik birliklarning ma'nosini o'zlashtirish.

3. Lug'atni faollashtirish, ya'ni o'quvchilar ma'nosini tushunadigan, ammo o'z nutq faoUyatida ishlatmaydigan nofaol lug'atidagi so'zlarni faol lug'atiga o'tkazish. Buning uchun shu so'zlar ishtirokida so'z birikmasi va gaplar tuziladi, ular o'qiganlarni qayta hikoyalash, suhbat, bayon va inshoda ishlatiladi.

4. Adabiy tilda ishlatilmaydigan so'zlarni o'quvchilar faol lug'atidan nofaol lug'atiga o'tkazish. Bunday so'zlarga bolalarning nutq muhiti ta'sirida o'zlashib qolgan adabiy til me'yoriga kirmaydigan, ayrim adabiy asar va so'zlashuv tilida qo'llanadigan sodda so'z va iboralar, sheva va ijtimoiy guruhga oid so'zlar kiradi. Adabiy til me'yori degan tushunchani o'zlashtirgach, o'quvchilar yuqorida izohlangan so'zlar o'rniga adabiy tildagi so'zlardan foydalana boshlaydilar. Adabiy tilga oid malakalari mustahkamlangan sayin shevaga, jargonga oid so'zlar, so'zlashuv tilida ishlatiladigan sodda so'z va iboralar o'quvchilarning faol lug'atidan chiqib keta boshlaydi.

O'quvchilar lug'ati quyidagi manbalar asosida boyitiladi va takomillashtiriladi:

Atrof-muhitni: tabiatni, kishilarning hayoti va mehnat faoliyati, bolalarning o'yini va Ona tili faoliyatini, kattalar bilan munosabatni kuzatish. Tabiat qo'yniga, turli joylarga, muassasalarga ekskursiya vaqtida bolalar narsa va hodisalarni kuzatish bilan ko'pgina yangi nom va iboralarni o'rganadilar. Bu ekskursiyalar yuzasidan o'tkazilgan suhbat vaqtida ularning bilimi chuqurlashtiriladi, ayrim so'zlar ma'nosiga aniqlik kiritiladi.

Kasb-hunarga oid so'zlar va ularni o'rgatish

Ma'lumki, tilda mavjud bo'lgan barcha so'z va iboralarning yig'indisi tilning lug'at tarkibi yoki leksika deyiladi. Tilshunoslikda har qanday tilning lug'at tarkibi quyidagi to'rtta hususiy asosida o'rganiladi:

Qo'llanish doirasiga ko'ra.

Kelib chiqishiga ko'ra.

Zamoniyluk belgisiga ko'ra.

Nutq uslubiga xoslanishiga ko'ra.

Qo'llanish doirasiga ko'ra o'zbek tilidagi so'zlar umumiste'moldagi so'zlar hamda iste'mol doirasi chegaralangan so'zlarga bo'linadi. Iste'mol doirasi chegaralangan so'zlarga kasb-hunarga oid so'zlar, shevaga xos so'zlar, terminlar, jargon va argolar kiradi.

Kelib chiqishiga ko'ra esa o'zbek tilidagi so'zlarni o'z qatlam va o'zlashgan qatlam so'zlariga ajratish mumkin. O'zlashgan qatlamga mansub so'zlarni arabcha, forsha hamda ruscha-baynalminal so'zlar tashkil etadi.

Zamoniyluk belgisiga ko'ra o'zbek tili leksikasini quyidagi uchta guruhga ajratish mumkin: a) eskirgan so'zlar, b) zamonaviy so'zlar, s) yangi paydo bo'lgan so'zlar.

Ma'lumki, boshlang'ich sinfda o'quvchilarga beriladigan bilimlar bu davrda o'tiladigan fanlarning o'zaro bog'liqligi asosida mustahkamlab boriladi. Masalan, ona tili darslarida o'tilgan mavzular Ona tili darslarida, Ona tili darslarida o'rgatilgan bilimlar ona tili darslarida yanada chuqurlashtiriladi.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida tilning leksikologiya bo'limiga oid muayyan bilimlar berish ko'zda tutilgan. Biroq ona tili darslarida ko'proq so'zning leksik ma'nosi bilan bog'liq (o'z ma'no, ko'chma ma'no, ma'nodosh so'zlar, o'zaro zid ma'noli so'zlar kabi). Hodisalarni o'rgatishga e'tibor qaratiladi. Tilning lug'at tarkibi, xususan, eskirgan so'zlar, yangi paydo bo'lgan so'zlar, o'zlashma so'zlar, shevaga xos so'zlar, kasb hunarga oid so'zlar kabi leksik qatlamlar haqida ko'proq Ona tili darslarida o'rgatib boriladi.

Shevaga xos so'zlar va ular ustida ishlash

4-sinf Ona tili kitobida 30 ga yaqin shevaga xos so'zlar qo'llanilgan bo'lib, ular qo'llanilgan mavzular o'rganilganida o'tkaziladigan lug'at ishlari o'quvchilarga shevaga xos so'zlar haqida nazariy tushuncha berish zarurligini ko'rsatadi. Quyida ushbu so'zlar tahlilini ko'rib o'tamiz.

CHakmon – 143-149-sahifalarda berilgan Sunnatilla Anorboevning “Qo'rqoq” hikoyasidagi: “Faqat uyqudan uyg'onganday ko'zini ochsa, kimdir uni chakmonga o'rayotgan ekan” gapida. Bu so'zning adabiy tildagi shakli to'n bo'lib, chakmon – adabiy tilda paxtasiz, astarsiz to'nga nisbatan ishlatiladi. O'g'uz laxchasi shevalarida esa xar ikkisi ham chakmon deb yuritiladi.

Bo'ysara – 150- betda berilgan Sultonjo'raning “kimning xati chiroyli” she'rida qo'llanilgan: Xarflar bo'lib bo'ysara

Doim menga bo'sunar.

Bu so'zning adabiy tildagi shakli bo'yma-bo'y bo'lib, qipchoq laxjasi tarkibidagi shevalarida qo'llaniladi.

Jir – 169-betdagi Raxim Bekniyozning “Mo”jiza” hikoyasidan: Quyonlar serob kuz emishlaridan semirib, rosa jir boylagan paytda ovga chiqdim. Adabiy tildagi shakli yog’.

Barra, qo’lonitayoq – 177-178-betlardagi N.Fozilovning “Tushovli toy” hikoyasidan: Vahshiy bo’ri uning barra o’mroviga og’iz soldi. U shoshilib, etigini qo’lontayoq kiyib chiqqan edi.

Bu so’zlarning adabiy tildagi shakli yosh va bepaysava bo’lib, qipchoq shevasida shunday ishlatiladi.

Zov – 182-betdagi P.Qodirovning “Ayiqni enggan cho’pon” hikoyasidan: Biz bunday toshjarni zov deymiz. Bu so’zning adabiy tildagi shakli jar.

Qayishib qolmoq – N.Fozilovning “Ko’kyol” hikoyasidan: Bo’ri doim bir tomonga chopaversa bo’yni qayishib qoladi, deyishardi. Bu so’zning adabiy tildagi shakli qiyshayib qoladi.

Eskirgan so’zlar va ular haqida ma’lumot berish

Til uzluksiz harakatda, rivojlanishda bo’lib turadi, bu uning ijtimoiy mohiyatidan kelib chiqadi. Jamiyatda bo’lib turadigan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot, iqtisodiy va ma’rifiy sohalardagi islohotlar tilning lug’at boyligida yangi-yangi so’z va atamalarining yuzaga kelishini, ayni paytda ma’lum so’zlarning eskirib iste’moldan chiqishini taqozo qiladi.

Til leksikasidagi so’zlar zamoniyligi hamda eskilik va yangilik bo’yog’i borligiga ko’ra uch qatlamga ajratiladi:

Zamonaviy qatlam.

Eskirgan qatlam.

YAngi qatlam.

Bugungi adabiy til nuqtai nazaridan eskilik bo’yog’iga ega bo’lgan so’zlar eski qatlamni tashkil etadi. Eski qatlamga oid so’zlar asosiy xususiyatiga ko’ra ikki guruhga bo’linadi. a) tarixiy so’zlar, b) arxaizmlar.

Hozirgi kunda mavjud bo’lmagan, yo’q bo’lib ketgan narsa va hodisalarning nomini ifodalovchi so’zlar tarixiy so’zlar deyiladi.

Arxaizmlar hozirda mavjud bo’lgan narsa va hodisalarning eskirgan nomi.

Diktant- eshitib yozishdir. O`qituvchi butun matn, gap yoki so`zni diktovka qiladi, o`quvchilar yozadilar.

Diktant ko`chirib yozishdan eshituv uquvi orqali qabo`l qilinishi bilan farq qiladi. O`zbek tili orfografiyasi qoidalari faqat fonetik prinsip asosidagina

emas, balki juda ko'p so'zlar morfologik prinsip asosida ham yozilishi sababli faqat diktant orqali o'quvchilarni savodxon qilish mumkin emas. Uslubchilar o'zlarining diqqat e'tiborlarini diktantni orfografik mashqlarning foydali turiga aylantirishga qaratib, uning juda ko'p turlarini ishlab berdilar. Yuqorida ta'kidlaganimizdek diktantning turi ko'p bo'lib, ayrimlari haqida to'xtalib o'tamiz :

Ta'kidiy diktant - Bu diktant o'quvchilar yo'l qo'uyishi mumkin bo'lgan xatolarni oldini olish maqsadida o'tkaziladi. Buning uchun tanlangan matn grammatik - orfografik tomonidan tahlil qilinadi, o'rganilgan qoidalar eslatiladi, ayrim so'zlarning yozilishi ta'kidlanadi, so'ngra matn aytib turib yoziladi. Ta'kidiy diktantning samaraliligi o'quvchilarning aktivligiga bog'lik, o'quvchilarni aktivlashtirish uchun matn tahlil qilinayotganda ularning ayrim so'zlarining yozilishini o'qituvchidan so'rashga, o'rganilgan qoidaga mos so'zni o'zlari tanlab, uni tahlil qilishga ayrim so'zlarni lug'atdan topib imlosini tekshirishga o'rgatish zarur.

Ko'rsatuv diktanti- diktantning bu turi ta'kidiy diktantning bir turi bo'lib, unda ko'ruv uquvi ham faol qatnashadi. Boshlang'ich sinflarda ko'prok ko'rsatuv diktanti qo'l keladi. Bunda o'qituvchi o'tilgan mavzuga mos bo'lgan matnni darslikdan tanlaydi, yoki yozib qo'yadi. Matn o'quvchilarga o'qib beriladi, zarur qoidalar eslatiladi, u yoki bu so'zning to'g'ri yozilishi ta'kidlanadi, matn ogzaki tahlil qilinadi. So'ngra doskaga yozilgan matn parda yoki kog'oz bilan berkitiladi. Matnni diktovka bilan yozdirilgach, parda ochiladi. O'quvchilar o'z ishlarini doskadagi matnga qarab tekshiradilar, xatolarni to'g'rilaydilar. So'ngra daftarlar tekshirish uchun yig'ib olinadi.

Saylanma diktant - Saylanma diktant ham ta'kidiy diktant kabi o'tkaziladi. Buning ta'kidiy diktantdan farqi shundan iboratki, tanlangan matn tahlil qilinib, o'rganilgan qoidalar takrorlab eslatilgach, o'qituvchi diktovka qilgan gapdan o'quvchilar o'rgangan qoidalarga mos bo'lgan so'z yoki so'z birikmasinigina tanlab olib yozadilar. Masalan, Saylanma diktant qaratqich kelishigidagi otning gapda boshqa otga bog'lanishini mustaxkamlash maqsadida o'tkazilsa, "maktabimizning shuxrati butun yoyilgan" gapi diktovka kilingach, o'quvchilar qoidaga mos "maktabimizning shuxrati" so'z birikmasinigina yozadilar va xokazo. Saylanma diktantda vaqt tejaladi, kerakli so'z yoki so'z birikmalarigina yoziladi. Matnga o'rganilgan mavzuni puxtalashga o'quvchilarning faol munosabati talab etiladi.

Eslatish diktanti - bu diktantni o`tkazishda avval zarur imlo qoidalari takrorlab, eslatiladi, so`ngra tanlangan matn diktovka bilan yozdiriladi va tahlil qilinadi. Diktant darsning o`zida tekshiriladi. Ayrim vaqtda tekstning bir qismi yozib bo`lingach, shu qism tahlil qilinishi va tekshirilishi ham mumkin. Eslatish diktanti o`quvchilarni kontrol diktant yozishga tayyorlaydi.

Tayyorlov diktanti - bu diktantdan kontrol diktant yozishga tayyorlash, xatoning oldini olish maqsadida imloviy mashq sifatida foydalaniladi. Bunda avval matn o`kib tahlil qilinadi, keyin diktovka qilib yozdiriladi, so`ngra tekshiriladi. Lug`at diktantda bog`lanishli matn yoki gaplar emas, balki o`rganilgan ayrim imlosi qiyin so`zlargina diktovka qilinadi. Buning uchun mavzu mazmuniga mos 10-15 ta imlosi qiyin so`z tanlanadi.

Lug`at diktant ko`pincha dars oxirida o`tkaziladi (5-7 daqiqa ajratiladi). O`qituvchi so`zlarni aytib turib yozdiradi, o`quvchilar yozib bo`lgach, lug`atdan topib yozishni tekshiradilar. Ba`zan diktant uchun tanlangan so`zlarni ifodalovchi rasmlar ko`rsatiladi, o`quvchilar rasmlarda ifodalangan predmetlar nomini yozadilar (bir predmet rasmi ko`rsatiladi, o`quvchilar uning nomini yozib, vergul qo`yadilar, ish shu tarzda davom ettiriladi) va yozgan so`zlarini lug`atdan tekshiradilar. Diktantning bu turi rasm diktant deb ham yuritiladi.

Izohli yozuv- o`qituvchi gapni o`kigach bir o`quvchi so`zlarni bo`g`inlab aytib turadi, zarur bo`lgan so`zning imlosini aniq va qisqa izohlab tushuntiradi. So`zni hamma bir vaqtda yozadi. O`qituvchi o`quvchining izohini kuzatib, zarur tuzatishlar kiritadi. So`zni izohlashda o`quvchi to`xtab qolsa yoki xato qilsa, uni navbatdagi o`quvchi izohlaydi.

Izohlash uchun ayrim grammatik forma tanlanishi (bu tanlab izohlanishi / bu to`lik yoki umumiy izohlash) mumkin.

Izohli yozuv xususiyatiga ko`ra ta`kidiy diktantga o`xshaydi, ammo izohli yozuvda matnni yozib borish jarayonida xatolar oldi olinadi. Bu usul jarayonni boshqaradi, o`quvchilarni o`z - o`zini tekshirib borishga o`rgatadi.

Erkin diktant - diktantning bayonga yaqin turi bo`lib, o`quvchilarni ravon bayon yozishga tayyorlaydi.

Diktant deb atalishining sababi - o`quvchini matnni diktovka qiladi, erkin deyilishining sababi matnni o`qib berilgan qismidan esda qolganini erkin ravishda yozishdir. Diktant uchun 3-5 abzasga bo`lingan matn tanlanadi. Matn o`qilishidan oldin zarur qoidalar takrorlab eslatiladi.

O`qituvchi avval matnni yaxshi o`qib beradi, so`ngra abzasma-abzas o`qib yozdiriladi. Birinchi abzas oq`iladi, o`quvchilar esda qolganini yozadilar, ikkinchi abzas o`qiladi o`quvchilar esda qolganini yozib bo`lgach, uchinchi abzas o`qiladi. Diktantning bu turi to`g`ri yozuvga o`rgatishning nutq o`stirish vazifasi bilan uyg`unlashtirib amalga oshirishga yordam beradi.

Masalan, uchinchi sinfda "Fe`l" mavzusi o`tib bo`lingach o`qituvchi biz, bog`, gul, qo`shni, termoq, o`ynab o`tib ketmoq, adashib qolmoq, qidirmoq, topib kelmoq, so`zlarini doskada yozib berib, "bog`da" mavzusida gaplar tuzishni topshiradi. O`quvchilar quyidagicha gaplar tuzib yozadilar:

biz bog`da gullar terdik, Nafisa o`ynab bog`dan boqqa o`tib ketdi. U adashib qoldi, biz Nafisani qidirdik uni qo`shni bog`dan topib keldik.

Ijodiy diktant imloni o`zgartirishni o`rgatishni nutq o`stirish bilan uyg`unlantirib amalga oshirishga imkon beradi, bolalardan matn tuzishga faol munosabatda bo`lishini talab qiladi.

Kontrol diktant kontrol yoki tekshiruv diktanti O`quvchilar olgan bilim hosil qilgan ko`nikma va malakalarni tekshirish uchun o`tkaziladi. Kontrol diktantdan ayrim vaqtda o`qitish vositasi yoki imloviy malakalarini qosil qilishga qaratilgan mashq turi sifatida ham foydalaniladi. Kontrol diktant mustaqil diktant deb ham nomlanadi. Chunki O`quvchi qandaydir vazifani mustaqil bajarishda o`z kuchini sinaydi, o`zi bilgan qoidani O`qituvchi diktovka qilgan matnga tadbik qiladi. Kontrol diktant O`qituvchiga u yoki bu qoidaga oid mavzuni O`quvchilar qay darajada o`zlashtirganligi xaqida ma`lumot beradi va keyingi mashg`ulotlarni tug`ri rejalashtirishga imkon beradi. O`qituvchi butun sinf ayrim O`quvchilar nimani o`zlashtirmagani nimani takrorlash kimga qanday yordam berish qanday mashqlar ishlatish kerakligini aniqlab oladi.

Maktabda «O`zbek tilining so`z tarkibi o`quv lug`ati» bilan ishlash mashg`ulotlari

Til ta`limi lisoniy mohiyat va nutqiy voqelanishlar bilan farqlanuvchi nihoyat marakkab qurilma bo`lib, u shu fan chuqurlashtirilgan, kasbiy ma`lumot olishga yo`naltirilgan ta`lim bo`g`inlari – oliy va o`rta maxsus ta`lim muassasalarida ichki qonun qonuniyatlari bilan, til va nutq aspektida olingan holda chuqur o`qitilishi lozim. Ona tili ta`limining o`ta ilmiylashtirib yuborilishi ta`lim samaradorligini belgilashda ham salbiy ko`rsatkichlarga olib kelmoqda.

Mustaqillikdan so`ng ona tili ta`limini isloh qilish harakatlari samarasi o`laroq, ta`lim mazmuni, maqsadi va tadrisi yangilandi: ta`lim oldidagi asosiy vazifa ijodiy tafakkur sohibini yetishtirish deb belgilandi. Shundan

kelib chiqqan holda umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartida ona tili o'qitishning asosiy vositalariga darsliklar bilan birga lug'atlar ham kiritildi. (Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. Ona tili. Adabiyot... Ta'lim taraqqiyoti. 1-maxsus son. T.: 1999. 59-b. 303 b.)

Joriy ona tili darsliklari zamonaviy maktab amaliyotida keng targ'ib etilayotgan kognitiv o'qitish usuliga asoslangan bo'lib, induksiya usuli yetakchilik qiladi: o'quvchini alohidaliklardan umumiyliklarga borishga, mustaqil xulosalar chiqarishga undaydi. Kognitiv ta'limda o'quv materiali bilan darslik keskin farqlanadi. Darslik mavzularini o'rgatish va o'zlashtirish jarayoni algoritmik tarzda bo'lib, keyingi davr darsliklari, asosan mashq va topshiriqlar majmuasidan iborat bo'lishi, qo'shimcha axborotlar lug'atlardan izlanishi, lug'atlar axborot banklari vazifasini o'tashi lozim.

Ayni paytda ta'lim uchun darslikka yordamchi vositalarni yaratish ustida izlanishlar olib borilmoida. Xususan, ona tili ta'limida maxsus maktab lug'atlariga bo'lgan ehtiyoj yanada ortib, uning dastlabki namunalari yaratildi.

O'quvchida lug'atdan foydalanish ko'nikmasini shakllantirish, uning qimmatli ma'lumotnoma ekanligiga ishontirish, har bir lug'at uchun lug'atning ish uslubi bilan tanishtiradigan ilmiy-metodik asosnomalarni ishlab chiqish navbatdagi vazifalardan hisoblanadi.

Uzluksiz ta'limda so'z tarkibi bilan bog'liq mavzularni o'qitishda asosiy e'tibor so'zni ma'noli qismlarga ajratish, qo'shimchalarning vazifasi, tuzilishi, shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari, o'zakka qo'shimcha qo'shilishi natijasida yuz bergan turli tovush o'zgarishlarini aniqlash yuzasidan beriladigan topshiriqlarni yechishga qaratiladi. Mavzuga doir muqobil mashqlar tizimini yaratishda ushbu jihatlar e'tiborga olindi. Ona tili darslarida so'z tarkibi (morfemika) ga doir mavzularni o'qitishda "O'zbek tilining so'z tarkibi o'quv lug'ati" dan foydalanishga doir mashq va topshiriqlar tizimini ishlab chiqishga harakat qilamiz.

1-mashq. So'z tarkibini ajratish bilan bog'liq topshiriqlar.

1-topshiriq. Berilgan so'zlarni ma'noli qismlarga ajrating. Topshiriqni to'g'ri bajarganligingizni lug'atdan tekshirib ko'ring.

2-topshiriq. Ajratilgan qo'shimchalarni vazifasiga ko'ra turini aniqlab, namunadagidek shartli belgilar bilan ko'rsating.

Kitobxonlarning, ta'kidlamoq, ishchilarimiz, qizilroq, to'rttacha, o'qigan, yozdirtirmoq, kiyintirmoq, do'stlik, ko'kishroq, aybdor, kitobcha, do'stimizning, maktabniki, dehqonchilikdan, ko'pchilik, shaklan, xayolan, afsuslanmoq, asabiylashmoq, akalarim.

Namuna: ish-chi-lar-imiz-ning

3-topshiriq. Lug'atdan o'zakdosh so'zlarni topib ko'chiring.

Namuna: ish-chi, ish-la, ish-siz-lik, ish-li, ish-chan-lik, ishyoqmas-lik...

4-topshiriq. Tarkibida birdan ortiq soʻz yasovchi morfema ishtirok etgan soʻzlarni lugʻatdan foydalanib aniqlang va numunadagidek tahlil qiling.

Namuna: Tadqiqotchilik. Tadqiq-ot (ot yasovchi)-chi (ot ya.)-lik (ot ya.); shaxsiyatparastlik

2-mashq. Qoʻshimchalarning tuzilishiga koʻra turini aniqlash bilan bogʻliq topshiriqlar.

1-topshiriq. Lugʻatdan sodda morfemali soʻzlardan topib koʻchiring va qoʻshimchani vazifasiga koʻra turini aniqlang.

2-topshiriq. Lugʻat yordamida daftaringizga 10-15 ta tarkibida murakkab morfema boʻlgan soʻzlarni yozing. Murakkab qoʻshimchani vazifasiga koʻra turini aniqlab, ostiga chizing.

Namuna: faol-lash-moq, ulfat-chilik, ayb-dor-larcha....

3-mashq. Qoʻshimchalarning shakl va maʼno munosabatiga koʻra turini aniqlash yuzasidan topshiriqlar.

1-topshiriq. Lugʻatdan tarkibida turli vazifalarda kelgan shakldosh -i, -a, -ma, -ch, -ik, qoʻshimchalari ishtirok etgan soʻzlarni topib koʻchiring va namunadagidek izohlang.

Namuna: sharshar-a – ot yasovchi, boʻsh-a – feʼl yasovchi, toʻl-a – sifat yasovchi

2-topshiriq. Tarkibida -li, -siz, no-, ba-, -dor, be- qoʻshimchalari ishtirok etgan soʻzlarni lugʻat yordamida aniqlab, daftaringizga koʻchiring. Maʼnodoshlari bilan almashtiring.

Namuna: ish-siz, be-ish; maʼno-li, ser-maʼno, maʼno-dor, ba-maʼno....

4-mashq. Qoʻshimcha qoʻshilganda oʻzakda yuz beradigan tovush oʻzgarishlarini aniqlash yuzasidan topshiriqlar.

1-topshiriq. Lugʻatdan tarkibida tovush tushishi yuz bergan soʻzlarni topib koʻchiring va namunadagidek izohlang.

Namuna: buyur-uq – buyruq –ot yasovchi qoʻshilganda oʻzakda unli tovush tushishi yuz bergan.

2-topshiriq. Lugʻatdan tarkibida tovush orttirilishi yuz bergan soʻzlarni topib koʻchiring va namunadagidek izohlang.

Namuna: achi-q – achchiq – sifat yasovchi qoʻshilganda oʻzakda tovush ikkilanishi yuz bergan.

3-topshiriq. Lugʻatdan tarkibida tovush almashinishi yuz bergan soʻzlarni topib koʻchiring va namunadagidek izohlang.

Namuna: ong-la-sh-il-ma-vchilik – anglashilmovchilik. –la feʼl yasovchisi va –vchilik ot yasovchi murakkab qoʻshimchasi taʼsirida soʻz tarkibida unlilar almashinuvi yuz bergan.

5-mashq. Yasalish asosining qaysi turkumga mansubligini aniqlash bilan bog'liq topshiriqlar.

1-topshiriq. Lug'at yordamida [taqlid so'z + yasovchi qo'shimcha] qolipi hosilalaridan 10-15 tasini topib, daftaringizga ko'chiring va namunadagidek izohlang. Taqlid so'zlar qaysi so'z turkumlarini yasalishiga asos bo'lishini aniqlang.

Namuna: shilp-ildoq - taqlid so'zdan ot yasalgan; gurr-os - taqlid so'zdan sifat yasalgan; taq-illa - taqlid so'zdan fe'l yasalgan.

2-topshiriq. Lug'atdan [ot + yasovchi qo'shimcha] qolipi hosilalari bo'lgan so'zlardan 10-15 tasini topib, daftaringizga ko'chiring va namunadagidek izohlang. Otlardan qaysi so'z turkumlari yasalishi aniqlang va fikrlaringizni bayon qiling.

Namuna: ish-chi - otdan ot yasalgan; kuch-li - otdan sifat yasalgan; kuch-ay - otdan fe'l yasalgan....

3-topshiriq. Lug'atdan [sifat + yasovchi qo'shimcha] qolipi hosilalari bo'lgan so'zlardan 10-15 tasini topib, daftaringizga ko'chiring va namunadagidek izohlang. Sifatlarning qaysi so'z turkumlarini yasash uchun asos bo'lishini aniqlang va fikrlaringizni namunadagidek bayon eting.

Namuna: yaxshi-lik - sifatdan ot yasalgan; yashirin-cha - sifatdan ravish yasalgan; no-muvofiq - sifatdan sifat yasalgan; sariq-ay (sarg'ay) - sifatdan fe'l yasalgan....

4-topshiriq. Lug'atdan [fe'l + yasovchi qo'shimcha] qolipi hosilalari bo'lgan so'zlardan 10-15 tasini topib, daftaringizga ko'chiring va namunadagidek izohlang. Fe'llarning qaysi so'z turkumlarini yasash uchun asos bo'lishini aniqlang va fikrlaringizni namunadagidek bayon eting.

Namuna: qir-g'ich - fe'ldan ot yasalgan; yugurgan-cha - fe'ldan ravish yasalgan; maqtan-choq - fe'ldan sifat yasalgan;

6-mashq. Yasalish asosining tuzilishiga ko'ra turini aniqlash bilan bog'liq topshiriqlar.

1-topshiriq. Lug'atdan yasalish asosi tuzilishiga ko'ra juft so'z bo'lgan yasalmalarni topib daftaringizga ko'chiring. Imlosiga e'tibor qiling.

Namuna: sihat-salomat-lik (juft sifatdan ot yasalgan), baxt-saodat-li (juft otdan sifat yasalgan)...

2-topshiriq. Lug'atdan yasalish asosi tuzilishiga ko'ra takroriy so'z bo'lgan yasalmalarni topib daftaringizga ko'chiring. Yozilishiga diqqat qiling.

Namuna: ko'zko'z-la-moq (takroriy otdan fe'l yasalgan), sharshar-a (takroriy taqlid so'zdan ot yasalgan)...

3-topshiriq. Lug'atdan yasalish asosi qo'shma so'z bo'lgan yasalmalarni topib daftaringizga ko'chiring. Yozilishiga diqqat qiling.

Namuna: asalari-chi-lik (qo'shma otdan ot yasalgan), nonko'r-lik (qo'shma sifatdan ot yasalgan)...

Ona tili darslarida ruscha — baynalminal so'zlarni o'rgatish yo'llari

Dunyoda hech bir til faqat o'z so'zlaridan iborat emas. Har qanday tilda ham boshqa tillarga mansub so'zlar ko'plab uchraydi. Hozirgi o'zbek adabiy tili lug'at tarkibida ham o'zlashgan qatlam katta qismni tashkil etadi. O'zlashma so'zlarni arabcha, forscha-tojikcha va evropa tillaridan kirgan so'zlar tashkil etadi. Yevropa tillaridan kirgan so'zlar tilshunoslik fanida baynalminal so'zlar deb yuritiladi. Baynalminal so'zlarning asosiy qismini ilm-fan va texnikaga oid terminlar tashkil etadi.

Davlatlarning o'zaro aloka va munosabatlari rivojlangan, texnika va kompyuterlar taraqqiy etgan bizning hozirgi asrimizda ijtimoiy hayotning baynalminal so'z va tushunchalar kirib bormagan soxasi yo'q. Boshlang'ich sinf o'kish darsliklarida berilgan matnlar ham shular jumlasidandir. Chunki «Ta'lim to'g'risida»gi konun va «Kadrlar tayaylashning milliy dasturi»da «kelajagi buyuk davlat» ning bo'lg'usi etuk kadrlari ilm-fan va taraqqiyotning, zamonaviy texnika va texnologiyalarning eng so'nggi yutuqdaridan xabardor bo'lishlari, ular asosida bilim egallashlari zarurligi alohida ta'kidlab o'tilgan.

Xulosa qilib aytganda, so'z ma'nosini tushuntirish ustida ishlash o'quvchilar lug'atini boyitadi, nutqini ravonlashtiradi. Ko'chma ma'noda ishlatilgan obrazli so'zlar va badiiy nutq birliklari matn o'qilgandan keyin tushuntiriladi, chunki ularning ma'nosi matn mazmunidan, kontekstdan yaxshi tushuniladi. Ayniqsa, masallaro'qilganda, undagi allegorik, ko'chma ma'noda ishlatilgan so'zlarni asami o'qishdan oldin yoki o'qish jarayonida tushuntirib bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Расулов Р. Умумий тилшунослик. -Тошкент. Фан, 2007. - Б. 255.
2. Узбек тилининг изошли лугати. I т. Магруфова
3. Узбек тилининг изошли лугати. 1 жилд. Мадвалиев А. тахрири остида. -Т.: Узбекистон миллий энциклопедияси, 2006. 624-б.
4. Rasulov R. (2020). Kelajak - til sohiblariniki. Til va adabiyot ta'limi, 7(7), 63-64.